

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم, تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

با موضوع :

سیمای جامعه در تاریخ جهانگشای جوینی

استاد راهنما:

دکتر فرانک جهانگرد

استاد مشاور:

دکتر ابوالقاسم رادفر

پژوهشگر:

رحیم محمدزاده

بهمن ۱۳۹۲

سپاسگزاری

سپاس خداوند یکتا را که بر ما منت نهاد تا با پشتکار و کوشش همراه با توکل و توسل به این جایگاه علمی برسیم و این مهم دستیافتنی نبود مگر با راهنمایی و ارشاد استادان گرانقدرم سرکار خانم دکتر فرانک جهانگرد و جناب آقای دکتر رادفر که با دلسوزی تمام بنده را از تنگناهای این مسیر بیرون آوردند.

به پاس این همراهی از این استادان عزیز کمال تشکر و سپاس گزاری را دارم امید است این بزرگان در سایه خدای بزرگ سربلند و پیروز باشند.
پاینده و سرافراز باشید.

تقدیم به روح پدر مهربان و

روان پاک برادر جوانمرگم

چکیده

عطاملک بن محمد جوینی صاحب تاریخ جهانگشای ، از خاندان صاحب دیوان جوینی ، یکی از بزرگترین مورخان و نویسندگان قرن هفتم هجری است . جوینی به وسیله امیر ارغون به دربار هولاکو را می یابد و همراه او چند بار به سرزمین مغواستان سفر می کند و در این سفرها است که با اطلاعات زیادی درباره اصل و نسب و آداب مغولان کسب می کند . کتاب جهانگشای مشتمل بر سه جلد است . جلد اول درباره چگونگی ورود مغولان به ایران و فتح شهرهاست . جلد دوم درباره تاریخ خوارزمشاهیان ، و جلد سوم درباره ورود هولاکو به ایران و تاریخ اسماعیلیه است . این کتاب از جمله معدود تواریخی است که مردم در آن نقش دارند . ما در این پایان نامه به بررسی عناصر اجتماعی تاریخ جهانگشای پرداخته ایم ، از جمله عناصر اجتماعی که در این کتاب برجستگی دارد و جوینی در نوشتن تاریخش از آنها استفاده کرده می توان به موارد این اشاره کرد : یاسا و آداب و رسوم مغولان ، تشکیل قوریلتای ، لشکر آرابی مغولان و ایرانیان ، زنان ایران و مغول ، ازدواجهای سیاسی ، نحوه شکار کردن مغولان ، پایداری ایرانیان در مقابله با حمله مغولان ، بافت شهرها ، وضعیت شهرها قبل و بعد از حمله مغول ، نحوه مالیات گرفتن مغولان ، وضع علم و عالم ، قتل و کشتار و غارت شهرهای ایران و و در اینجا تضاد های بین ایرانیان و مغولان بررسی شده است . و از مهمترین تضادها بین این در ملت ، یکی اتحاد مغولان و تفرقه ایرانیان و دیگر مطیع و تابع امر بودن مغولان است .

کلید واژه : جوینی ، تاریخ جهانگشای ، عناصر اجتماعی ، اسماعیلیه ، یاسا ، قوریلتای ، تضاد

۱	فصل اول.....
۲	۱.تعریف مسأله یا بیان مشکل.....
۳	۲.اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش
۳	۳.اهداف پژوهش
۴	۴.قلمرو پژوهش
۴	۵.سؤالهای پژوهش.....
۴	۶.فرضیه های پژوهش.....
۴	۷.پیشینه پژوهش
۵	۸.جنبه جدید و نوآوری بودن پژوهش
۵	۹.روش انجام این پژوهش و دلیل انتخاب این روش
۶	فصل دوم.....
۷	۱.جامعه شناسی ادبیات
۹	۲.زندگی نامه عظاملک جوینی
۱۳	۳.درباره تاریخ جهانگشای
۲۳	فصل سوم
۲۴	عناصر اجتماعی در تاریخ جهانگشای جوینی.....
۲۴	ایران قبل از حمله مغول.....
۲۵	❖ کشاورزی دامداری.....
۲۶	❖ وضع مغولان قبل از حمله به ایران
۲۸	❖ یاسا و آداب و رسوم مغولان.....
۳۳	❖ قوریلتای و آداب آن
۴۱	• انجام کارهای محرمانه و مهم دور از چشم امرا و بزرگان
۴۱	• رسیدگی به جرایم
۴۲	• نماینده فرستادن پادشاه و پادشاه زادگان همراه حاکم منصوب.....
۴۲	• فرستادن امرا با هدایا به قوریلتای
۴۲	• مخالفان در قوریلتای و نابودی آنها
۴۳	❖ لشکر آراییی ایرانیان و مغولان.....
۴۶	• حضور فرمانده در قلب سپاه
۴۶	• ترفند های جنگی مغولان
۴۸	• اجزای لشگر.....
۴۸	• مشورت برای جنگ

- جمع آوری لشکر ۴۸
- محاصره بغداد ۴۸
- خبرگیری از لشکر و قدرت دشمن ۴۹
- لشکر آرایبی و آداب جنگ در بین ایرانیان ۴۹
- اجزای لشگر ایرانیان ۴۹
- پاس داشتن نان و نمک مانع از جنگ و درگیری ۵۰
- ترفند های جنگی سلطان جلال الدین خوارزمشاه ۵۰
- ❖ اصطلاحات دیوانی در تاریخ جهانگشای ۵۱
- آقا و اینی ۵۱
- التمغا ۵۱
- اتابک ۵۲
- اخراجات ۵۲
- ادرار ۵۲
- اغروق ۵۲
- اقطاع ۵۲
- الغ بیتکچی ۵۳
- الغ نوین ۵۳
- امیر ۵۳
- ایلچی ۵۳
- ایلخان ۵۴
- باسقاق ۵۴
- بالش ۵۴
- باورچی ۵۴
- بیتکچی ۵۵
- برات ۵۵
- پایزه ۵۵
- پروانه ۵۶
- ترخان ۵۶
- تشریف ۵۶
- ترقان ۵۶
- تکالیف دیوانی ۵۷
- توقیع ۵۷

۵۷.....	تومان.....	•
۵۷.....	جامگی.....	•
۵۷.....	جرگه.....	•
۵۷.....	چپر.....	•
۵۷.....	چریک.....	•
۵۷.....	خان.....	•
۵۷.....	خزانه.....	•
۵۸.....	خوانسالار.....	•
۵۸.....	دینار رکنی.....	•
۵۸.....	دیوان.....	•
۵۸.....	سپهسالار.....	•
۵۸.....	سیور غامیشی.....	•
۵۸.....	شحنه.....	•
۵۹.....	صاحبدیوان.....	•
۵۹.....	طغرا.....	•
۵۹.....	طلایه.....	•
۵۹.....	عارض.....	•
۵۹.....	قآن.....	•
۵۹.....	قاضی القضاة.....	•
۶۰.....	قبجور.....	•
۶۰.....	قراول.....	•
۶۰.....	قراقچی.....	•
۶۰.....	قصه.....	•
۶۰.....	قورچی.....	•
۶۰.....	قفچاق.....	•
۶۰.....	قوریلتای.....	•
۶۱.....	کوتوال.....	•
۶۱.....	محصل.....	•
۶۱.....	مستوفی.....	•
۶۱.....	مشاهره.....	•
۶۱.....	مشرف.....	•
۶۱.....	منشی.....	•

- نواب..... ۶۱.....
- نویان..... ۶۲.....
- وکیل خرج..... ۶۲.....
- یارغو..... ۶۲.....
- یام..... ۶۲.....
- یرلیغ..... ۶۳.....
- یزک..... ۶۳.....
- ❖ اعتقادات و خرافات ۶۴.....
- ❖ نجوم..... ۶۸.....
- ❖ ایران بعد از حمله مغول..... ۶۹.....
- آشفستگی اوضاع بعد از مرگ قاآن..... ۷۱.....
- وضع خوبشان و باز سازی آن..... ۷۱.....
- رونق و آبادانی دوباره شهرها..... ۷۲.....
- ❖ شکار کردن مغولان..... ۷۳.....
- ❖ شکارگاه ایرانیان..... ۷۴.....
- ❖ زن در تاریخ جهانگشای..... ۷۵.....
- کینه کشی زنان..... ۷۵.....
- جانشینی زنان به جای شوهرانشان ۷۵.....
- توراکینا خاتون..... ۷۷.....
- فاطمه خاتون..... ۷۸.....
- سرقویتی بیکی..... ۷۸.....
- ترکان خاتون..... ۷۹.....
- خان سلطان..... ۸۱.....
- حضور زنان در قوریلتهای و شکار گاه ۸۱.....
- حضور زنان و کنیزگان در جنگ..... ۸۱.....
- رفتار با زنان و دختران قبیله خاطی..... ۸۲.....
- رفتار با حرم سلطان..... ۸۲.....
- نماینده داشتن زنان..... ۸۳.....
- ملازمت همیشگی کنیزکان با شاه..... ۸۳.....
- چند زن داشتن خواجهگان و امرازنان امرا..... ۸۳.....
- تاثیر بزرگی نسب مادر ۸۳.....
- استقبال زنان از هلاکو..... ۸۳.....

- فرستادن زن و دختر از ترس دستگیری.....۸۳
- شرکت زنان در قتل شوهران.....۸۴
- مشورت با زنان.....۸۴
- زنان خلفا.....۸۴
- آزادی محکومان به نیت بهبودی بیماری توسط بیگی.....۸۴
- تبعیت از دین زنان.....۸۴
- مرتبه زنان.....۸۵
- ❖ ازدواج و تشکیلات آن.....۸۶
- ❖ ازدواجهای سیاسی.....۸۷
- ❖ استقبال و هدیه آوردن و هدیه فرستادن.....۸۹
- بدرقه و استقبال.....۹۱
- احترام گذاشتن.....۹۳
- بی احترامی به سلطان.....۹۳
- انواع پیشکشی و اختلاف درباریان.....۹۳
- قبول مالیات و گروگان فرستادن پسرها به دربار سلطان توسط حکام ولایت.....۹۴
- ❖ رفتار مغولان با اهالی شهرهای ایل شده و ایل نشده.....۹۵
- ❖ رفتار با صوفیان و روحانیون و علما.....۹۹
- ❖ تضاد در رفتار با مردم.....۱۰۲
- ❖ رابطه ی مغولان با ادیان.....۱۰۲
- ❖ ایلی شدن و ایلچی فرستادن.....۱۰۷
- ❖ نحوه ی تصرف شهرها.....۱۰۹
- ❖ شغل های دولتی و غیر دولتی.....۱۱۱
- ❖ عناوین و القاب.....۱۱۴
- ❖ ابزار جنگی.....۱۱۴
- ❖ انواع شکنجه.....۱۱۶
- ❖ بافت شهرها.....۱۱۸
- ❖ اسم دروازه ها و محلات.....۱۱۸
- ❖ تقابل بافت شهرها.....۱۱۹
- ❖ پایداری ایرانیان.....۱۲۰
- ❖ قتل و کشتار و غارت.....۱۲۵
- ❖ تجارت و بازرگانی.....۱۲۶
- ❖ شاعران.....۱۲۷

۱۳۰.....	❖ انواع نامه.....
۱۳۱.....	❖ مالیات و در آمد.....
۱۳۵.....	❖ مدرسه و اهل علم.....
۱۳۷.....	❖ عزاداری.....
۱۳۸.....	❖ اوزان و مقیاس ها.....
۱۳۹.....	❖ عادات شاهان مغول.....
۱۴۰.....	❖ عدالت و عقوبت.....
۱۴۱.....	❖ پزشکی.....
۱۴۱.....	❖ گیاهان دارویی و خاصیت درمانی سنگ ها.....
۱۴۲.....	❖ انواع لباس.....
۱۴۳.....	❖ اسماعیلیه.....
۱۴۴.....	• وضع دربار.....
۱۴۵.....	• قتل شاه.....
۱۴۵.....	• رابطه خلفای عباسی با جلال الدین حسن.....
۱۴۵.....	• اختلاف بین پدر و پسر.....
۱۴۶.....	• مخالفت با خلفا.....
۱۴۶.....	• پیشرفت علم نجوم.....
۱۴۶.....	• کشتن ولی نعمت و بی رسمی شاه.....
۱۴۷.....	• رخنه در سپاه حریف برای برتری یا صلح.....
۱۴۷.....	• ملبس شدن به لباس صوفیه برای رهایی.....
۱۴۸.....	فصل چهارم.....
۱۴۹.....	❖ تضاد های ایرانیان و مغولان در تاریخ جهانگشای.....
۱۶۰.....	فصل پنجم.....
۱۶۱.....	نتیجه گیری.....
۱۶۵.....	منابع و مأخذ.....

فصل اول

۱. تعریف مسأله یا بیان مشکل

عظاملک جوینی از خاندان بزرگ صاحب‌دیوانان جوینی از جمله بزرگترین مورخان و نویسندگان ایرانی در قرن هفتم هجری است. خاندان او در دوره چیرگی مغول بر ایران تا روزگار هولاکو عهده دار مشاغل حساس حکومتی بوده‌اند. وی به سال ۶۲۳ ه.ق متولد شد و تحت پرورش پدر فاضلش بهاء‌الدین محمد بن صاحب‌دیوان با کارهای دیوانی آشنا شد و دبیر خاص امیر ارغون گردید و در سفرهایی که همراه امیر ارغون به پایتخت مغولستان داشت اطلاعات موثقی در باره چنگیز و جانشینانش به دست آورد و در نوشتن تاریخش از آنها بهره جست. در سال ۶۵۴ ه.ق امیر ارغون، عظاملک را برای سامان بخشیدن کارها به هولاکو معرفی کرد و در تمام سفرها ملازم هولاکو بود. و در این سفرها که در فتح قلاع اسماعیلیه به کتابخانه «آل موت» دست یافت و در نوشتن تاریخ اسماعیلیه از کتابی به نام (سرگذشت سیدنا) استفاده کرد. و در سال ۶۸۱ ه.ق در موقان در گذشت. غیر از جهانگشای رساله‌ای به فارسی به نام «تسلیه الاخوان» دارد که شرحی است از مشکلات و مصائبی که در سال ۶۸۰ ه.ق بر اثر سعایت یکی از مخالفانش به نام مجد الملک یزدی برایش رخ داد و به حبس او انجامید. اگر بپذیریم که باحمله مغول فرهنگ ایرانی دچار انحطاط شد جوینی از آخرین دست‌پروردگان قبل از حمله مغول است.

تاریخ جهانگشای جوینی برجسته‌ترین اثر تاریخی عهد مغول است که به سبک منشیانه قدیم نوشته شده است. جوینی با کلام نافذ خویش تصاویری دقیق و ناب از جریان‌های تأثیرگذار تاریخی مغول، خوارزمشاهیان و اسماعیلیان ارائه داده است. این سخندان فصیح و بلیغ با چیره‌زبانی و بیانی شیوا و استعداد خدادادی که داشت به آفرینش آثاری گرانقدر پرداخت که در تاریخ ادبیات ایران کم‌مانند است و از نظر سندیت تاریخی بی‌نظیر است. از ارزشهای ذاتی اثر، باقی ماندن بسیاری از ارزشهای فرهنگی و ثبت آنها در این کتاب است. در این کتاب تقابل‌های فرهنگی ایران و مغول به طور موازی دیده می‌شود و جوینی برای شرح و بسط احوال اجتماعی و واقعیات تاریخی گذشته بر مردم ایران علاوه بر بیان صریح و جامع حقایق تاریخی به تکرار این مطالب با ابداع تصاویری روشن پرداخته است.

شرایط سیاسی و اجتماعی روزگار سیطره مغول بر احوال زندگی مردم تأثیر فراوان گذاشت و بارزترین تأثیر غلبه این قوم بیایانی، ضعف و تزلزل اساس حیات اجتماعی آن دوران است. جوینی

مانند بیشتر مورخان سیمای جامعه ای که در آن زندگی می کرده را به خوبی به تصویر کشیده است و علاوه بر جامعه ایران آن روزگار، در مورد اجتماع و فرهنگ مغولان هم مطالب فراوانی نوشته است. کتاب تاریخ جهانگشای تاریخ سیاسی محض نیست زیرا نویسنده در باره اوضاع اقتصادی، اجتماعی، بافت شهرها و موقعیت جغرافیایی آنها و اسامی قدیم آنها توضیحات بی همتایی داده است. جوینی در کتابش تمام عناصر اجتماعی از جمله آیین ها، آداب و رسوم، معماری شهرها، جنگ و لشکر آرایبی گرفته تا نوع لباس پوشیدن و داد و ستد و سایر ویژگی های یک جامعه را به خوبی بیان کرده و جهانگشای آینه تمام نمای بسیاری از شئون و واقعیت های جامعه و ترسیم کننده صحنه های روشنی از روزگار اوست.

۲. اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش (چرایی پژوهش درباره این موضوع):

بهره گیری از گنجینه های غنی آثار ادبی کشفیات جامعه شناسی را ممکن می سازد. تاریخ جهانگشای جوینی از جمله منابع تاریخی است که مورخ در آن با طبقات مختلف جامعه سر و کار دارد، پرداخته است و ویژگی های درونی و اخلاقی جامعه را بازگو کرده است و از تقابل فرهنگی ایرانیان و مغولان سخن به میان آورده است. این اثر از معدود منابعی است که مردم در آن نقش دارند. نویسنده اثر، شخصی آداب دان، فرهنگ دوست و آگاه و از خاندانی بزرگ بوده است، با وجود اینکه در دربار مغولان بوده نمی تواند رنج و مصیبت های مردمش را نادیده بگیرد لذا در برگ برگ تاریخش جامعه روزگارش را به تصویر می کشد. بنا براین لازم است به صورت تحقیقی مستقل سیمای جامعه در این اثر مورد پژوهش قرار گیرد.

۳. اهداف پژوهش:

۱. استخراج و بررسی سیمای جامعه و عناصر اجتماعی ایرانیان در زمان حمله مغول.
۲. مقایسه سیمای اجتماعی ایرانیان با آداب و رسوم و ویژگی های فرهنگی و اجتماعی مغولان.
۳. بررسی ساختار اجتماعی و وضعیت معماری شهرها و اوضاع اقتصادی در زمان حمله مغول.

۴. قلمرو پژوهش :

- الف . قلمرو مکانی : ایران
- ب . قلمرو زمانی : قرن هفتم هجری
- ج . قلمرو موضوعی : سیمای جامعه

۵. سؤال های پژوهش :

۱. جوینی چگونه وضعیت جامعه روزگارش را پیش از حمله مغول و در زمان حمله مغول به تصویر کشیده است ؟
۲. تقابل های فرهنگی ایرانیان و مغولان در تاریخ جهانگشای جوینی چگونه بازتاب یافته است؟
۳. جوینی برای تبیین مسائل تاریخی تا چه اندازه از عناصر اجتماعی کمک گرفته است ؟

۶. فرضیه های پژوهش :

۱. جوینی وضعیت جامعه روزگارش را پیش از حمله مغول و در زمان حمله مغول با ذکر جزئیات توصیف کرده است.
۲. تاریخ جهانگشای جوینی منعکس کننده تقابل های ایرانیان و مغولان است .
۳. عناصر اجتماعی راه گشای جوینی برای تبیین مسائل تاریخی است .

۷. پیشینه پژوهش (بررسی اجمالی کارهای مشابه) :

۱. سیمای جامعه در آثار عطار . (کتاب)، سهیلا صارمی : پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ، ۱۳۸۲،
۲. سیمای جامعه در آثار سنایی . (کتاب) ، مینو فطوره چی . تهران : امیر کبیر ، ۱۳۸۴
۳. سیمای جامعه در تاریخ بیهقی . (پایان نامه) . غلامرضا زندی ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی ، ۱۳۸۰

۴. سیمای جامعه در شاهنامه (با تکیه بر بخش تاریخی): (پایان نامه). رضا تقی زاده، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۶

۸. جنبه جدید بودن و نوآوری پژوهش :

تا آنجایی که این جانب تحقیق کردم هیچ کار مستقلی در مورد سیمای جامعه در جهانگشای صورت نگرفته است و این کار اولین کار خواهد بود که به این جنبه از ویژگی های کتاب می پردازد و از نوآوری پژوهشی برخوردار است .

۹. روش انجام این پژوهش و دلیل انتخاب این روش :

روش انجام این پایان نامه روش توصیفی- تحلیلی است و انتخاب این روش نیز بدین منظور است که در تحقیقات ادبی از این دست که با پژوهش های کتابخانه ای سرو کار دارد بسیار پاسخگو است .

فصل دوم

کلیات

۱. جامعه‌شناسی ادبیات

کنش متقابل ادبیات و جامعه و تاثیرگذاری این دو بر یکدیگر، ادبیات متعهد را به صورت آینه ای در می آورد که اوضاع و احوال اجتماعی در آن بازتاب می یابد. این بازتاب به هر میزان و اندازه باشد ادبیات را به صورت منبعی درمی آورد که از تصاویر و آگاهی های ارزنده برای بررسی های جامعه شناختی سرشار است. ادبیات هر جامعه ای می تواند همچون بستری مناسب برای مطالعات جامعه شناختی به کار آید و اطلاعاتی ارزنده را در باره اوضاع و شرایط اجتماعی دوره های مختلف حیات آن جامعه، در اختیار بگذارد. (وحید ۱۳۸۷: ص ۴)

ادبیات درارتباط با جامعه معنی پیدا می کند. گرچه ادبیات در جان و روان آفریننده خود است، اما در بسیاری از اوقات جامعه مخاطب اوست. او نمی تواند خود را از جامعه مخفی کند، جامعه محرک و مشوق اوست. بدون جامعه بسیاری از آثار ادبی موجودیت پیدا نمی کنند. بی تردید اثر ادبی، نمودی اجتماعی است و گر نه برای کسی که در گوشه عزلت بخواهد خویشان را زندانی کند و طالب پیوند با سایر مردم نباشد، ساختن ادبیات عبث خواهد بود و بر زبان آوردن ادبیات، حتی ادبی اندیشیدن، می تواند دلیل اجتماعی بودن ادبیات باشد. زیرا اندیشیدن هنری، به جهت القای دقیق تر احساس به مخاطب است. از سوی دیگر جامعه نیازمند ادبیات است زیرا با سرشت سالم جامعه هم ساز و دمساز است. و نیز این دو در تأثیر گذاری با هم تقابل دارند به همین دلیل است که ادبیات و هنر بیش از هر نهاد و عنصر اجتماعی دیگر، بر کل جامعه تأثیر می گذارد و تأثیر می پذیرد. و بنا به نقش مهم و کار ساز خود در اجتماع انسانی، مهمترین عاملیت را در انتقال فرهنگ و دگرگون کردن آن دارد، یعنی علاوه بر آنکه با جامعه سازگاری و تأثیر متقابل دارد، به سبب محبوبیت و مقبولیت خود، از توان بالایی در تحول فرهنگ جامعه برخوردار است.

گفته اند که ادبیات نمایانگر جامعه خویش است و چون آینه ای است، که سیمای جامعه در آن نمود تام و تمام دارد. زیرا آنچه در یک جامعه وجود داشته یا از طریق کتب تاریخی و یا از طریق ادبیات به دست ما رسیده، با این تفاوت که تاریخ نویسان به جزئیات، آداب و رسوم و باورهای جامعه معمولاً کاری ندارند و یک سری کلیات را ارائه می دهند. اما در کتب، نوشته ها و مقالات ادبی، چه در

نظم و چه در نثر، از جزئیات نیز پرده برداشته می شود. در حقیقت ادبیات در بطن خود گونه ای از روزنامه وار بودن دارد که همین امر موجب شده به خاطر این خصیصه مهم و ارزشمند، اکنون بر بسیاری از آداب و رسوم، باورها، اعتقادات و اوضاع اجتماعی ادوار پیشین دست یابیم و عطش دانستن رمز و رازهای زندگی گذشتگان، تا حدودی در ما تسکین یابد. بی گمان اگر دواوین شعر و کتب نثر و تاریخ هایی که بیشتر جنبه ادبی دارند تا تاریخی از گذشتگان ادیب، شاعر و نویسنده برای ما به ارث نمانده بود و یا این آثار با ارزش به گونه ای از بین می رفت و به روزگار کنونی نمی رسید یقیناً اطلاعات ما در خصوص گذشتگان به این وسعت نبود. چه بسا افسوس، دریغ و حسرتی که اکنون به سبب نابودی و ضایع شدن بعضی از متون ادبی نظم و نثر گذشتگان بر دل محققان و پژوهشگران ما مانده، صد چندان می شد. به هر حال نقش مهم و حیاتی ادبیات در انتقال آداب و رسوم و رفتارها و باورها بسیار قابل اهمیت است، به گونه ای که اگر یک فرد جامعه شناس، سعی در تحقیق در دوران های گذشته را داشته باشد برای تکمیل کارش از مرور دقیق ادبیات آن عهد گریزی ندارد. زیرا در غیر این صورت تحقیق او ناقص و ناتمام خواهد بود. (زندى ۱۳۸۰:ص ۲۰۱)

افراد زیادی به تحقیق در مورد جامعه شناسی ادبیات پرداخته اند و آن را تعریف کرده اند. از جمله فریدون وحیدا در کتاب جامعه شناسی ادبیات، منظور از جامعه شناسی ادبیات را «جستجوی بازتاب ویژگی های اجتماعی هر دوره تاریخی در آثار ادبی است که در آن دوره پدید آمده است. بدیهی است برای توفیق در این کار باید خالقان آثار به آنچه در پیرامونشان می گذرد توجه کافی داشته باشند و مواد خام آثار خود را از زمان و مکانی که در آن زندگی می کنند بدست آورند. به بیان دیگر آثاری که در هر دوره خلق می شود باید به هر ترتیب بافضای پیرامون خود در ارتباط باشد و تصویری قابل درک از آن ارائه دهد» می داند. (۱۳۸۷:ص ۴۶) و هم او تأثیر متقابل ادبیات و جامعه را بر یکدیگر این گونه بیان می کند. «درست است که ادبیات نتیجه فعالیت های زیبایی شناسانه بر زبان است و با تصویر سازی و خیال پردازی خالقان آن همراه می باشد اما از شرایط اجتماعی حاکم بر محیط رنگ می پذیرد. آثار ادبی همانند دیگر آثار هنری بازتاب دهنده محیطی اند که در آن خلق می شوند و تعهد شاعر، نویسنده و هنرمند هر اندازه بیشتر باشد بازتاب شرایط محیط در آن گسترده تر و ژرف تر می گردد. نتیجه

آنکه، با مطالعه و بررسی این گونه آثار می توان به فضای اجتماعی - سیاسی زمان و مکان خلق آنها پی برد.» (همان، ص ۲)

تعریف جامعه شناسی ادبیات از دیدگاه علی اکبر ترابی بدین صورت است. «جامعه شناسی ادبیات، به عنوان دانشی اجتماعی، به بررسی ادبیات، این بخش از شعور اجتماع می پردازد و با روشی علمی جوهر اجتماع آثار ادبی، شرایط و مقتضیات، محیط در بر گیرنده و پرورنده شاعر و نویسنده، جهانی بینی و موضع فکری و فرهنگی آنان، مباحث و موضوعات و سفارش های اجتماعی مورد توجه در آثار ادبی را مورد مطالعه قرار می دهد.» (ترابی ۱۳۷۸: ص ۵)

هنرمندان در حقیقت، عصای اندیشه، احساس و فرهنگ جامعه رادر آثار خود انعکاس می دهند. از این رو در شخصی ترین آثار - که مصداق اعلائی آن در ادبیات فارسی «ادبیات غنایی» است - رد پای مسایل و رخدادهای اجتماعی و نیز جوهره ی نگرش های فکری - فرهنگی و اجتماعی را می توان مشاهده کرد. (پارسا نسب ۱۳۹۰: ص ۱۸)

۲. زندگی نامه جوینی

آن طور که در تاریخ ادبیات ها آمده است «صاحب دیوان علاء الدین ابو المظفر عطا ملک بن بهاء الدین محمد بن شمس الدین محمد بن محمد بن علی جوینی از جمله بزرگترین مورخان و نویسندگان ایرانی در قرن هفتم هجری است. وی از خاندان بزرگ صاحب دیوانان جوینی است که در قرن پنجم و ششم و هفتم همواره متصدی مشاغل بزرگ دولتی بودند و علی الخصوص در دوره تسلط مغول، خواه در عهد حکام بزرگ مغولی که پیش از هولاکو بایران آمده بودند و خواه در قسمتی از دوره ایلخانان قدرت بسیار حاصل کردند. نسب این خاندان بنا بر نقل ذهبی در تاریخ الاسلام به «فضل بن ربیع» وزیر هرون الرشید و پسرش امین، می کشید؛ و از جمله بزرگان این خاندان در قرن پنجم و ششم بهاء الدین محمد بن علی خواهرزاده منتجب الدین بدیع کاتب جوینی (دبیر و صاحب دیوان انشاء سلطان سنجر) و دیگر شمس الدین محمد بن محمد بن علی، جدّ عطا ملک مستوفی دیوان سلطان محمد و پسرش جلال الدین خوارزمشاه بوده است؛ و پدر عطا ملک یعنی بهاء الدین محمد بن

محمد صاحب دیوان ملازم حکام مغول در دوره میان حمله چنگیز و مأموریت هولاگو بایران، و مورد اعتماد کامل آنان و حتی محلّ عنایت اوگتای قاآن بوده و در امور مختلف دخالت و گاه مأموریت‌های حکومتی بر قسمتهای بزرگی از متصرفات مغول در ایران داشته و عاقبت در یکی از مأموریت‌های خود بسال ۶۵۱ در اصفهان وفات کرد. وی مردی فاضل و در نظم و نثر فارسی ماهر بود و از او دو پسر در قرن هفتم هجری شهرت بسیار یافتند و در امور مختلف عهد ایلخانان تصرفات عمده کردند نخست شمس الدین محمد صاحب‌دیوان و دوم همین علاء الدین عطا ملک جوینی.

ولادت عطا ملک بسال ۶۲۳ هجری اتفاق افتاد و او مانند برادر زبردست پدر چنان تربیت یافت که هم از حدائت سنّ بکارهای دیوانی پرداخت و در سلک خواصّ امیر ارغون آقا که از ۶۴۱ تا زمان ورود هولاگو بایران حکومت متصرفات مغول را درین سرزمین داشت، درآمد و گویا دبیر مخصوص او بود و بهمین سبب در سفرهایی که امیر ارغون بقراقورم پایتخت مغولستان می‌کرد همراه او بود و درین سفرها اطلاعات فراوان درباره مغولان و تاریخ چنگیز و جانشینان وی فراهم کرد و همان اطلاعات مؤثّق است که مطالب اساسی کتاب معروف او «جهانگشای» را تشکیل داده است. (صفا ۱۳۷۸: ج ۳ ص ۱۲۰۹ و ۱۲۱۰)

امیر ارغون برای تصفیه محاسبات و دفاع از خود در «یارغو» چندین مرتبه به دربار شاهان مغول مسافرت کرد و در غالب مسافرت‌ها علاء الدین دبیر مخصوص خود را به مصاحبت می‌برد. اولین مسافرتی که علاء الدین به مغولستان نمود، ظاهراً مصادف بوده است با سال ۶۴۴ یا ۶۴۵ و سفر دوم در سال ۶۴۷ که امیر ارغون به قصد دفاع از خود به اردو رفت و سفر دیگر در موقع جلوس منگو قاآن بود که امیر ارغون به برای حضور در قوریلتهای در سال ۶۵۰ مسافرت کرد و در سال ۶۵۱ مراجعت نمود. (فروزانفر ۱۳۸۳: ص ۴۰۹)

در اوایل سال ۶۵۴ که هولاگو خان در ایران بود امیر ارغون برای سفر باردوی منکوقاآن برادر هولاگو آماده می‌شد و پیش از سفر پسر خود «کرای ملک» و «امیر احمد بیتکچی» و علاء الدین عطا ملک را برای رتق وفتق امور به هولاگو معرفی کرد و ازین تاریخست که عطا ملک در شمار خواصّ ایلخان درآمد و

با او در همه سفرها همراه بود و در فتح قلاخ اسمعیلیه چنانکه پیش ازین گفتیم از هولاًگو اجازت یافت که برای ملاحظه کتابخانه صبا‌حیان به «میمون دز» رود و آنچه را که لایق نگاهداری باشد جدا کند و او هرچه را از مصاحف و نفایس کتب و آلات نجومی رصد خانه یافت استخراج کرد و باقی را که مربوط بکیش اسمعیلیان و بعقیده اهل آن زمان در زمره کتب ضالّه بود بسوخت (!) و چنانکه خود گفته است اطلاعات خود را درباره وقایع حسن صبا‌ح از کتابی که در همین کتابخانه و موسوم به «سرگذشت سیدنا» بود فراهم آورد و نیز از همین کتابست که رشید الدین فضل الله در مجلد دوم از جامع التواریخ ضمن بیان تاریخ اسمعیلیه الموت استفاده کافی برد.

در لشکرکشی هولاًگو بجانب بغداد نیز عطا ملک، در شمار رجال معروف دیگر، همراه هولاًگو بود و یکسال بعد از واقعه فتح بغداد یعنی بسال ۶۵۷ هجری از جانب ایلخان حکومت بغداد و عراق و خوزستان یافت و بیست و چهار سال تمام درین سمت باقی بود و در عهد وی نه تنها خرابیهای بغداد و عراق ترمیم شد بلکه بر آبادیها افزوده شد و مزارع و قراء تازه‌یی بوجود آمد چنانکه ذهبی در تاریخ الاسلام نوشته است که بغداد در زمان حکومت عطا ملک بسیار آبادان‌تر از ایام خلفای عباسی گشت و پیداست که درین دوران طولانی بنابر شیوه نامرضیه‌یی که در دوران مغول وجود داشت گاه دچار سعایت ساعیان و بدخواهان می‌شده و مشکلاتی از قبیل مصادره اموال و حبس برای او پیش می‌آمده است که عطا ملک خود همه آنها را در رساله «تسلیه الاخوان»، و رساله دیگری که چون ذیلی برآن نوشته، آورده است؛ و بهرحال درین سمت باقی بود تا در چهارم ذی الحجه سال ۶۸۱ در «موقان» درگذشت. وفات او را در مآخذ مختلف بسال مذکور و بسال ۶۸۰ و ۶۸۳ نیز نوشته‌اند بعد از وفات جسد او را بتبریز بردند و در چرنداب تبریز دفن کردند و بفرمان سلطان احمد تگودار برادرزاده عطا ملک یعنی خواجه هرون بن شمس الدین محمد بجای او بحکومت بغداد منصوب گردید.

در رأس آثار عطا ملک جوینی کتاب معروفش «تاریخ جهانگشای» قرار دارد، که در سه مجلد در شرح ظهور چنگیز خان و احوال و فتوحات او، و در تاریخ خوارزمشاهان و حکام مغولی ایران و فتح قلاخ اسمعیلیه و شرح جانشینان حسن صبا‌ح تألیف شده است. اطلاعات و مطالب این کتاب، همچنانکه گفته‌ام، یا از مشاهدات مستقیم مؤلف و یا از اطلاعات موثقی که بدست آورده بود، فراهم